

Belust op misdaadgeld: de werkelijkheid van voordeelontneming

*P.C. van Duyne, F.G.H. Kristen en W.S. de Zanger**

Weinig onderwerpen spreken zo tot de verbeelding als misdaad en geld. Het een versterkt het ander en omgekeerd. In zo'n verbeelding is de misdaad ernstig en het geld veel, heel veel. Uiteraard mogen plegers van misdaad hun buit niet houden en ervan genieten. 'Misdaad mag niet lonen' is de juiste reactie: misdaadgeld moet worden afgenomen. De wetgever heeft met de ontnemingsmaatregel (art. 36e van het Wetboek van Strafrecht, Sr) rechtsherstel beoogd. De rechtmatige toestand moet worden hersteld door de veroordeelde af te pakken wat hem niet toekomt.¹ Hij strekt derhalve niet tot leedtoevoeging; het is een maatregel, geen straf.²

Inmiddels lijkt dat anders te zijn geworden. Het huidige beleid inzake de toepassing van de ontnemingsmaatregel kent punitieve trekken: de bedoeling is de veroordeelde te treffen 'waar het hem pijn doet, namelijk in zijn portemonnee'. Het Openbaar Ministerie kantelt het beleid en gaat van ontnemen naar afpakken, want dat wordt geacht pijn te doen, aldus het College van Procureurs-Generaal.³ Dit draagt het Openbaar Ministerie uit met diens berichtgeving dat in 2014 € 136 mil-

* Prof. dr. Petrus van Duyne is emeritus hoogleraar empirische facetten van het strafrecht aan de Tilburg University, E-mail: www.petrusvanduyne.nl. Prof. mr. François Kristen is hoogleraar straf(proces)recht aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, verbonden aan het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (UCALL) van de Universiteit Utrecht, www.uu.nl/rebo/medewerkers/fghkristen/0. Mr. Wouter de Zanger is promovendus aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, verbonden aan het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (UCALL) van de Universiteit Utrecht, E-mail: www.uu.nl/rebo/medewerkers/wsdezanger.

1 Zie o.m. *Kamerstukken II* 1989/90, 21504, 3, p. 7-9, m.n. p. 8 en 55 (MvT); *Kamerstukken II* 1990/91, 21504, 5, p. 1 (MvA); *Kamerstukken I* 1992/93, 21504, 53a, p. 9 (MvA). Zie ook o.m. Borgers 2001, hoofdstuk 4, m.n. p. 83-84 en 106.

2 Zie o.m. *Kamerstukken II* 1989/90, 21504, 3, p. 8 en 55 (MvT).

3 Zie o.m. *Opportuun*, mei 2013, p. 6.

joen is afgepakt.⁴ Deze benadering past moeillijk bij het doel van rechtsherstel.

Daarnaast zet het huidige beleid van het Openbaar Ministerie en het ministerie van Veiligheid en Justitie in op het binnenhalen van zo veel mogelijk misdaadgeld, dat begrotingstechnisch wordt ingeboekt. Dit inboeken van bijvoorbeeld € 59,5 miljoen in 2013 en € 115,5 miljoen in 2018⁵ scheidt wel verwachtingen. De vraag is evenwel of dit, gelet op wat bekend is over de ontnemingspraktijk, wel realistisch is en niet het doel van rechtsherstel overstemt. De door het Openbaar Ministerie gepresenteerde bedragen zien er als realisatie van het beleid indrukwekkend uit. Gelet op de gebruikelijke frequentieverdeling bij deze gegevensbestanden is het aannemelijk dat dit soort uitkomsten wordt bepaald door een handvol uitschieters, waarvan de afdoening jaren geduurd heeft en waarvan de vaststelling vooral aan de Belastingdienst moet worden toegedicht. Deze begrotingsgerichte benadering weerspiegelt een belustheid om de voordeelsontneming vooral te gebruiken voor het vullen van de staatskas en tegemoet te komen aan een behoefte aan vergelding, namelijk pijn doen in de portemonnee. Die verwachting van wat er aan misdaadgeld te halen is, lijkt te zijn gevoed door het beeld van geweldige rijkdommen die door de misdaad zouden worden voortgebracht: het aandeel van de misdaadgelden in de wereldwijde economie zou 2-5% van het BNP zijn. Dit is ooit, in 1996, door het hoofd van het Internationaal Monetair Fonds (IMF), Camdessus, zonder een enkele cijfermatige onderbouwing naar voren gebracht en met veel onbewezen aannames door economen van hetzelfde IMF met enige studies achteraf onderbouwd (Tanzi 1996; Quirk 1996). Voor Nederland is met behulp van een betwistbaar theoretisch model gesteld dat € 18,5 miljard aan misdaadgeld in Nederland *zou kunnen* worden witgewassen of door ons land *zou stromen*.⁶ In het ECOLEF-rapport van Unger en anderen (2014) wordt een bedreiging van € 94,121 miljoen voorgesteld (tabel 2.4), onder andere gegrond op

4 www.om.nl/onderwerpen/afpakken/pakt-2014.

5 *Kamerstukken II* 2013/14, 29279, 185, p. 4 (brief Opstellen aan de Kamer). Dezelfde cijferreeks is o.m. te vinden in de rijksbegroting van het ministerie van Veiligheid & Justitie, zie *Kamerstukken II* 2014/15, 34000 VI, 2, p. 22.

6 Unger & Rawlings 1998. Zie voor kritiek hierop Van Duyne en Soudijn (2010) en Reuter (2013).

een methodologisch omstreden model van de Australische onderzoeker Walker (1995).⁷

In deze bijdrage beogen wij op grond van kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar de tenuitvoerleggingspraktijk van de ontnemingsmaatregel de werkelijkheid van de inning te laten zien: wat aan ontnemingsbedragen openstaat, wat wordt geïnd, wat de afdoeningsduur is en voor welke delicten de ontnemingsmaatregel wordt opgelegd.

Aldus kunnen wij tegen de achtergrond van het beleid wijzen op mogelijke knelpunten en aangeven hoe het zware pressiemiddel van de lijfswang werkt, een vrijheidsbenemende maatregel ingevoerd in 2003 om betaling van de ontnemingsmaatregel af te dwingen.

Onderzoeksmethode

Het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB) is de uitvoerende dienst voor de ontnemingsmaatregelen. Omdat weinig structurele kennis beschikbaar was over de praktische toepassing van de voordeelsontneming en de lijfswang daarbij, verzocht het CJIB de auteurs een juridisch en empirisch onderzoek te verrichten naar de toepassing van de lijfswang. Daartoe stelde het zijn cijfermatige gegevens en dossiers beschikbaar.

Voor dit onderzoek hadden wij de beschikking over het bestand van lopende en afgedane ontnemingszaken die tussen 1 januari 1995 en 3 april 2012 bij het CJIB zijn aangeleverd of afgedaan. De afgedane zaken betreffen de zaken die vanaf 1 januari 2003 zijn afgedaan door het CJIB. Voor de nog lopende zaken gold een 'invoerdrempel' van € 10.000, wat betekent dat zaken onder de € 10.000 wel zijn behandeld, maar niet in dit bestand zijn opgenomen. Deze werkwijze leverde een 'ingekort' bestand van 2.756 zaken op. Voor de afgedane zaken gold deze drempel niet en konden wij het gehele bestand van 10.012 zaken analyseren.

Door deze beperking konden de twee bestanden niet worden samengevoegd. Overigens betekent de aanduiding 'afgedaan' nog niet 'volledig voldaan', zoals wij hierna nog zullen zien. Naast deze ontnemingsbestanden is ook een bestand aangeleverd met alle 738 zaken waarin

7 Verwijzing naar de kritische kanttekeningen, met name Reuter (2013), treft men in Unger e.a. (2013: het ECOLEF-verslag) niet aan: een methodologisch debat lijkt te worden geschuwd. Voor een nadere kritische bespreking zie www.petrusvanduyne.nl.

het CJIB een lijfswangvordering had voorgenomen. Ook dit 'lijfswangbestand' is geanalyseerd. Het peilmoment van het aanmaken van deze drie bestanden is 3 april 2012.

Onderzoek doen met een bestand uit de praktijk brengt de nodige methodologische beperkingen met zich. Praktijkbestanden zijn immers niet voor wetenschappelijke doeleinden ontworpen. Een belangrijke beperking in ons onderzoek is dat bij sommige variabelen, met name aangaande de gepleegde strafbare feiten, veel missende waarden voorkwamen. Daardoor slonken de bestanden met afgedane (10.012) en lopende (2.756) ontnemingszaken naar 7.635 respectievelijk 2.658 zaken wanneer op deze variabele werd geanalyseerd. Naast de statistische analyse zijn uit het bestand van lijfswangzaken 35 dossiers geselecteerd voor een inhoudelijke analyse. Doel was na te gaan hoe de invordering onder (dreiging van) lijfswang verliep. Het ging hierbij niet om een toevalsteekproef, maar om een 'gelaagde trekking': twintig zaken met het grootste belang (> € 310.000), een middencategorie van vijf zaken (mediaanwaarde € 15.062) en evenzeveel zaken met de laagste betalingsverplichtingen, tussen de € 400 en € 600. Tot slot zijn de vijf volledig geslaagde inningen met de hoogste bedragen in de steekproef opgenomen.⁸ De nadruk lag bij deze 35 zaken dus op de 'grotere' lijfswangzaken.

Naast dit kwantitatieve en dossieronderzoek is tevens een juridische analyse van wetgeving en rechtspraak uitgevoerd naar het karakter van de ontnemingsmaatregel en de lijfswang, en de toepassing daarvan.

Een beeld van afgedane en lopende ontnemingszaken

Het kwantitatieve onderzoek biedt voor het tijdvak 1995-2011 inzicht in een groot aantal kanten van de tenuitvoerlegging van de ontnemingsmaatregel, zoals de bedragen die zijn geïnd en de afdoeningsduur, en waar mogelijk de onderliggende misdrijven.

Aangezien het ons er nu om gaat om de beeldvorming en de verwachtingen over de ontnemingsmaatregel te spiegelen aan het feitenmateriaal, geven wij in twee tabellen weer hoeveel ontnemingszaken zijn afgedaan en nog lopen, welke bedragen daarmee zijn gemoeid en hoe-

⁸ Een uitvoeriger uiteenzetting van de methode is weergegeven in Van Duyne e.a. (2014, p. 241-243).

Tabel 1 Lopende zaken (> € 10.000): aantal, ontnemingsbedrag en openstaand^a

Jaar instroom	N	Ontnemingsbedrag €	Openstaand €	In % van ontnemingsbedrag
1995	3	53.474	36.159	68
1996	17	693.417	450.854	65
1997	12	450.957	333.800	74
1998	13	509.985	270.012	53
1999	18	983.441	730.682	74
2000	26	2.343.612	1.484.138	63
2001	13	1.193.587	1.050.758	88
2002	41	4.332.347	2.103.522	49
2003	79	10.648.244	8.112.032	76
2004	197	47.956.571	41.846.582	87
2005	213	19.595.277	12.667.599	65
2006	269	22.099.917	18.135.362	82
2007	349	45.548.337	22.438.427	49
2008	368	24.864.186	20.525.061	83
2009	345	43.375.372	38.307.596	88
2010	349	24.939.109	22.406.882	90
2011	434	42.601.592	37.958.858	89
Totaal	2.746	292.189.425	228.858.324	78

a De op het peilmoment geregistreerde zaken van 2012 zijn buiten beschouwing gelaten.

veel er is geïnd. Voorts laat een figuur de verdeling van de ontnemingsbedragen over de afgedane ontnemingszaken zien.

Tabel 1 laat zien dat op het peilmoment (3 april 2012) 73% van het opgelegde ontnemingsbedrag in lopende zaken met betalingsverplichtingen boven de € 10.000 niet is voldaan. De vraag is waar dat aan ligt. Zijn de opgelegde betalingsverplichtingen te hoog, bijvoorbeeld door een te weinig realistische voordeelsberekening – het misdaadgeld blijkt ‘zo gewonnen, zo geronnen’ en dus op – is de ontnemingsprocedure te omslachtig en/of is de lijfswang als pressiemiddel niet doeltreffend?⁹ Voorts valt op dat van zeer oude zaken, bijvoorbeeld uit het

⁹ Eerder kwamen wij op basis van tabel 1 tot een aantal bevindingen ter zake van de lijfswang, zie Van Duyne e.a. 2014, p. 245-246.

Tabel 2 Aantal afgedane zaken, gemiddelde, mediaan en som^a

Jaar in-stroom	N	Gem. €	Mediaan €	Som €	Maximum €
1995	86	25.497	5.604	2.192.732	850.838
1996	141	15.550	5.445	2.192.488	453.780
1997	244	28.184	4.538	6.877.000	3.785.339
1998	192	10.425	3.310	2.001.561	181.512
1999	331	14.110	3.442	4.670.259	695.320
2000	305	24.781	3.959	7.558.110	1.878.650
2001	411	10.760	3.403	4.422.450	453.780
2002	613	10.656	3.015	6.532.047	920.000
2003	1.052	11.785	2.723	12.397.822	593.998
2004	1.076	12.764	2.990	13.733.728	1.183.137
2005	1.110	10.869	3.000	12.064.680	1.250.000
2006	1.162	13.811	3.500	16.130.226	1.486.514
2007	1.053	10.422	3.414	10.974.477	945.000
2008	842	10.669	3.469	8.983.190	600.000
2009	634	14.686	3.287	9.311.036	1.217.000
2010	450	20.557	3.820	9.250.531	2.273.844
2011	309	12.007	4.000	3.710.054	565.760
Totaal	10.011	13.286	3.310	133.002.391	3.785.339

a De op het peilmoment geregistreerde zaken van 2012 zijn buiten beschouwing gelaten.

tijdvak 1995-2000, gemiddeld nog ongeveer 66% openstaat. In elk geval is duidelijk dat dit beeld van opbrengsten van de ontnemingsmaatregel niet overeenstemt met de door de regering gewekte verwachtingen en doelen.

Tabel 2 laat in samenhang met tabel 1 een aantal zaken zien. Ten eerste is sinds 1995 tot en met 2011 een totaal ontnemingsbedrag opgelegd van ten minste € 425.191.816.¹⁰ Een indrukwekkend getal, ook voor de staatskas. Maar wel vastgesteld over een tijdvak van zeventien jaar. Van dit grote bedrag is uit de afgedane en lopende zaken een bedrag van € 196.333.492 geïnd in zeventien jaar tijd. Dat betekent dat een bedrag van in elk geval € 228.858.324 nog openstaat. Daar komen

¹⁰ Hier komt nog bij het buiten dit bestand gebleven bedrag dat is opgelegd in lopende zaken met een ontnemingsbedrag tot € 10.000.

dan nog bij de nog niet (volledig) geïnde lopende zaken met een ontnemingsbedrag tot € 10.000 alsmede het bedrag van afgedane zaken die niet daadwerkelijk (volledig) zijn geïnd. Dit kan bijvoorbeeld door vermindering op grond van artikel 577b lid 2 van het Wetboek van Strafvordering (Sv), zaken die werden afgedaan met de tot 2003 geldende vervangende hechtenis, of definitief oninbaar geoordeelde zaken, onder andere bij overlijden van de betrokkene. Wij stellen derhalve vast dat de ontnemingsmaatregel vanuit begrotingstechnisch gezichtspunt beduidend minder oplevert dan is beoogd.

Ten tweede laten de grote verschillen tussen de gemiddelden en de medianen (het 50% middenpunt) zien dat er sprake is van een zeer scheve verdeling. Een klein aantal hoge uitschieters trekt het gemiddelde omhoog, waardoor dit een minder geschikte maat is dan de mediaan, die hiervoor minder gevoelig is. In onze weergave zal deze dan ook merendeels worden gebruikt.

Ten derde volgt uit de combinatie van tabellen 1 en 2 dat opgelegde ontnemingsmaatregelen met grote betalingsverplichtingen maar beperkt worden geïnd.¹¹ Van alle afgedane zaken van tabel 2 behelzen slechts 171 zaken een betalingsverplichting van € 100.000 of meer, terwijl dat maar liefst 385 zaken zijn in het veel kleinere bestand met lopende zaken (tabel 1). De totaal opgelegde betalingsverplichting is in dat bestand dan ook veel groter dan in het meer zaken omvattende bestand met afgedane zaken (€ 292.189.425 tegenover € 133.002.391). Ten vierde heeft de oplegging van de ontnemingsmaatregel een aanloop gekend. In de periode 1995-1999 is de maatregel in een beperkt aantal strafzaken opgelegd.¹² Tabellen 1 en 2 laten zien dat tien jaar na de inwerkingtreding van de ontnemingswetgeving het aantal zaken in de periode 2003-2008 zich stabiliseert en dat daarna het aantal zaken weer wat lijkt in te zakken tot 309 afgedane zaken en 434 lopende zaken in 2011.¹³ Deze neerwaartse beweging wordt ook vastgesteld door het CBS, het WODC en de Raad voor de rechtspraak voor binnengekomen ontnemingszaken.¹⁴

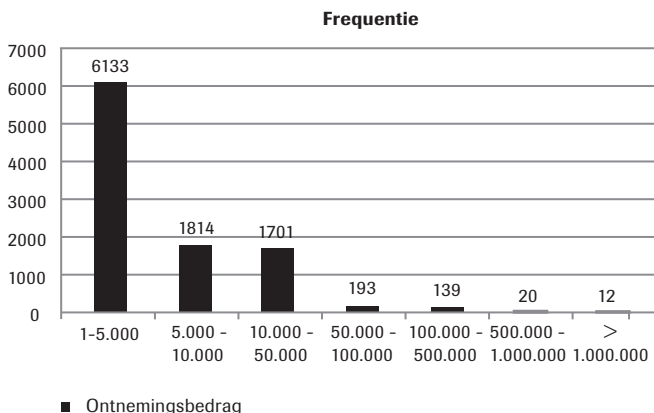
11 Zie voor voorbeelden van moeizame ontnemingen: Kruisbergen e.a. 2012, p. 250-251.

12 Zie Huls e.a. 2000, p. 127, volgens welke bron het in 1995 40 afgedane zaken betrof, dat steeg tot 342 afgedane zaken in 1999.

13 Het aantal afgedane en lopende zaken van 2011 kan niet simpelweg bij elkaar worden opgeteld om het totaal aantal zaken te berekenen, omdat ons voor lopende zaken tot € 10.000 geen cijfers bekend zijn.

14 De Heer-de Lange & Kalidien 2014, p. 175 en 447.

Figuur 1 Frequenties van intervallen van ontnemingsbedragen van afgedane zaken

Figuur 1 geeft de frequentieverdeling weer van de opgelegde ontnemingsbedragen ingedeeld in intervallen. De verdeling bevestigt opnieuw de oude stelling van Van Duyne en De Miranda (1999; Van Duyne & Soudijn 2010): ‘Velen schuiven weinig en weinigen schuiven veel.’ Het leeuwendeel (61,3%) van de opgelegde ontnemingsmaatregelen betreft immers gevallen met een betalingsverplichting tot € 5.000. Dat betreft derhalve niet de grote winstgevende misdaad en daaruit opgebouwde vermogens. Dat beeld wordt bevestigd door tabel 5, die de misdrijfcategorieën in dit bestand weergeeft. Zo vormen strafzaken waarin is veroordeeld wegens illegale hennepkwekerijen, een belangrijk aandeel in de gevallen waarin de ontnemingsmaatregel is bevolen (zie hierna).¹⁵

De ontneming: de moeizaamheid van het afpakken

De strafvorderlijke overheid schept, als gezegd, bepaalde verwachtingen voor de toepassing en tenuitvoerlegging van de ontnemingsmaatregel. Het is daarom van belang na te gaan hoe het innen van de ontnemingsmaatregel feitelijk verloopt. Belangrijke variabelen daarbij

¹⁵ Er lijkt hier weinig te zijn veranderd sinds 1996-1997, jaren waarin de delicten waarvoor was veroordeeld vooral diefstal en drugsdelicten betroffen, zie Nelen & Sabee 1998, p. 72.

zijn de afdoeningstijd en de aanwending van het pressiemiddel lijfsdwang.

Tabel 3 Gemiddelde tijd voor de uitvoering van de ontneming bij afgedane zaken: tijd in jaren en som ingedeeld in intervallen

Intervallen van het ontnemingsbedrag in €	N	Gem. jaar	Mediaan jaar	Maximum-aantal jaren
1-5.000	6.133	2,3	1,2	16,1
5.000-10.000	1.814	2,8	1,8	15,9
10.000-50.000	1.701	3,1	2,1	16,1
50.000-100.000	193	3,5	2,5	14,9
100.000-500.000	139	3,5	2,8	12,0
500.000-1.000.000	20	3,7	2,1	16,1
>1.000.000	12	3,5	1,8	14,6
Totaal	10.012	2,6	1,5	16,1

Tabel 3 laat zien dat de afhandeling gemiddeld 2,6 jaar duurt bij een mediaanwaarde (het 50%-punt) van 1,5 jaar. Er blijkt weinig samenhang te zijn tussen het ontnemingsbedrag en de afdoeningsduur, die een vlakke verdeling te zien geeft. De mediaan van de op een na laagste categorie (€ 5.000-10.000) is gelijk aan die van de hoogste categorie (> € 1 miljoen): 1,8 jaar. De afdoeningsduur van de ontnemingsbedragen in de drie middencategorieën (€ 10.000-500.000) ligt gezamenlijk rondom de 3,3 jaar (mediaan \pm 2,5 jaar). Uit deze vlakke verdeling met een zeer lage correlatiecoëfficiënt (Pearson = 0,06) volgt dat er geen categorie te onderscheiden is waaraan een deel van de duur kan worden toegeschreven en die als doelgroep voor versnelling van de afdoening kan worden aangewezen.

De afdoeningsduur wordt door tal van omstandigheden bepaald, waarbij het gaat om veroordeelden die niet graag met geld over de brug komen, indien zij dat al kunnen. Wordt de hoofdsom niet ineens voldaan, dan worden eerst de beslagen goederen voor verhaal uitgewonnen (in 323 gevallen de laatste handeling van het CJIB, met een afdoeningsduur van een halfjaar, mediaan bedrag € 6.660). Daarnaast eindigden 968 zaken door een met het CJIB overeengekomen betalingsregeling. Deze zaken hadden een gemiddelde afdoeningsduur

van 2,7 jaar (medianen: 1,9 jaar en € 5.000). Stokt de betaling (geheel of gedeeltelijk), dan kan met lijfswang worden bedreigd.

Deze lijfswang is als een spreekwoordelijk ‘zwaard van Damocles’, dat dreigend boven het hoofd van de veroordeelde hangt. Het wordt als pressiemiddel niet rauwelijks aangewend, maar wordt duidelijk aangekondigd (‘voorbereiding lijfswang’). Uit het feit dat het bestand met lijfswangzaken verhoudingsgewijs weinig zaken bevat, blijkt dat lijfswang als laatste middel wordt gehanteerd. Dat is ook de bedoeling van de wetgever geweest.¹⁶

Tabel 4 Lijfswang en afdoeningstijd van afgedane zaken: gemiddelde en mediaan in jaren

Pressiemaatregelen	N	Gem.	Mediaan	Maximum
Vorbereiding voor vervangende hechtenis ^a	22	7,9	7,4	14,3
Indiening verzoek tot lijfswang	21	3,8	3,4	7,1
Vorbereiding voor lijfswang	98	2,8	2,4	7,7
Aanhoudingsbevel	29	5,1	3,9	13,7
Verzending en controle aanhoudingsbevel	333	6,3	5,8	14,8
Tenuitvoerlegging vervangende hechtenis of lijfswang	178	6,9	6,6	15,0
Totaal	681	5,9	5,5	15,0
Alle ontnemingszaken	10.012	2,6	1,5	16,1

a Zaken onder de oude regeling van vervangende hechtenis voor september 2003.

In tabel 4 zijn de verschillende stappen in de lijfswangprocedure weergegeven. Hierbij geldt dat dit de door het CJIB vermelde *laatste* stappen van de lijfswangprocedure zijn, omdat de veroordeelde meestal tot betaling overging voordat het zwaard van Damocles écht naar beneden kwam. Zoals de tabel laat zien, kon daar veel tijd mee gemoeid zijn.

Daadwerkelijke toepassing van de vervangende hechtenis of de lijfswang leidde in 26% van de gevallen tot afdoening van de zaak. Daarbij is de afdoeningstijd gemiddeld 6,9 jaar en werd slechts 10% van het verschuldigde bedrag geïnd. In 138 gevallen is daadwerkelijk lijfswang uitgevoerd, naast 40 zaken met vervangende hechtenis. Werd een aanhoudingsbevel uitgevaardigd, dan was de afdoeningstijd

16 Kamerstukken II 2001/02, 28079, 3, p. 9 en 29 (MvT).

gemiddeld 6,3 jaar en werd 27% geïnd. Lijfswang blijkt dus een tijd-rovend pressiemiddel te zijn met een bescheiden opbrengst. Is de veroordeelde onvindbaar, dan zal het lijfswangverlof worden gebruikt om hem te signaleren in het opsporingsregister, wat in 72,1% van de zaken waarin lijfswangverlof werd verleend, gebeurde. Het betreft vaak veroordeelden zonder bekende woon- of verblijfplaats in Nederland.

Bij het voorgaande moet worden bedacht dat het betalingsgedrag, oftewel de inspanning om te ontnemen, per categorie van onderliggende feiten kan verschillen. Tabel 5 geeft een beeld van de strafbare feiten waarvoor is veroordeeld¹⁷ en de afdoeningsduur.

Tabel 5 Ontnemingsbedragen en afdoeningstijd van afgedane zaken onderverdeeld in misdrijfcategorieën (in € en jaren)

Misdrijfcategorieën	N	€ ontnemingsbedrag			Afdoening in jaren	
		Totaal €	Gem. €	Medi-aan €	Gem. jaren	Medi-aan jaren
Soft drugs	3.497	20.568.406	5.882	3.000	1,6	0,8
Soft drugs + CO ^a	81	1.507.043	18.605	5.370	2,0	0,8
Hard drugs	1.468	13.831.956	9.422	3.000	3,2	2,1
Hard drugs + CO	116	2.579.115	22.234	5.913	3,5	2,7
Fraude en bedrog	641	7.281.597	11.360	2.500	3,4	2,6
Fraude en bedrog + CO	33	2.051.202	62.158	15.429	4,8	5,8
Diefstal	1.120	3.550.909	3.170	1.361	3,8	3,3
Diefstal + CO	56	1.114.288	19.898	8.612	3,6	1,9
Mensenhandel & smokkel	73	830.969	11.383	3.403	2,6	1,2
Mensenhandel & smokkel + CO	17	386.407	22.730	3.959	3,2	2,7
Witwassen	210	1.693.900	8.066	1.825	2,4	1,1
Witwassen + CO	9	160.466	17.830	10.494	3,5	1,8
CO + ander	28	2.352.666	84.024	8.177	3,2	2,0
Overige misdrijven	286	5.545.937	19.391	2.711	1,6	0,2

17 Dit zijn niet automatisch de strafbare feiten waarmee het voordeel is verkregen. Voordeel kan ook worden ontnomen voor feiten waarvoor de betrokkene niet is veroordeeld: zogenoemde 'andere strafbare feiten' (art. 36e lid 2 en 3 Sr).

Tabel 5 (Vervolg)

Misrijfcategorieën	N	€ ontnemingsbedrag			Afdoening in jaren	
		Totaal €	Gem. €	Medi-aan €	Gem. jaren	Medi-aan jaren
Totaal	7.635	63.454.861	8.311	2.723	2,5	1,3
Missende waarden	2.377					

a CO: criminele organisatie; er is tevens veroordeeld voor artikel 140 Sr.

Zoals de tabel laat zien, wordt het beeld naar aantallen vooral bepaald door betrokkenen van de cannabismarkt, veelal telers die tevens voor het stelen van elektriciteit waren veroordeeld.¹⁸ Zij maken 46% van deze deelbevolking uit, maar hun aandeel in het totale ontnemingsbedrag is 32%. Voegen we deze categorie samen met de veroordelingen voor harddrugs, vermogensmisdrijven en witwassen (alle niet in georganiseerd verband), dan stellen we vast dat zij 82% van deze bevolking uitmaken, maar dat hun aandeel in het algehele ontnemingsbedrag 62% bedraagt: beide zijn niet met elkaar in evenwicht. Als spiegelbeeld hiervan: 18% van deze bevolking is voor 38% van het ontnemingstotaal veroordeeld. De inning van met softdrugdelicten verkregen voordeel verliep betrekkelijk snel (gemiddeld 0,8 jaar), terwijl de harddrug-ontnemingen ± 2,4 jaar en de vermogensmisdrijven er 2-6 jaar over deden.

Er is ook een kwalitatieve verkenning uitgevoerd van de toepassing van de lijfswang in 35 strafdossiers. Vanuit de retoriek ‘tref de misdadiger in zijn portemonnee’ is het van belang om in kaart te brengen hoe dit uitpakte. Welnu, het clichébeeld van de rijke misdadiger, ‘altijd één stap’ voor op justitie, en zijn buit listig witwassend, bleek in deze groep amper voor te komen. Dit beeld week weinig af van de bevindingen uit eerdere analyses (Van Duyne & Soudijn 2010; Van Duyne & De Miranda 1999). Slim misdaadgeldbeheer werd in deze onderzoeken wel vastgesteld, maar slechts bij een beperkt aantal personen. Ofschoon in een aantal zaken geprobeerd werd om onder de betalingsverplichting uit te komen, konden bij deze onderzoeksgroep geen verfijnde witwastechnieken worden vastgesteld: geen exotische offshore constructies of iets dergelijks. Zelfs de inmiddels klassieke terug-

¹⁸ Uit het bestand kan niet worden afgeleid of en in welke mate deze telers door meer georganiseerde misdaadondernemers werden aangestuurd of zelf onderdeel uitmaakten van een zware, georganiseerde misdaadonderneming.

leenconstructie ontbrak. Wie buiten Nederland een uitwijkmogelijkheid had, bracht (een deel van) zijn vermogen daarheen. Dit betrof dan met name zaken met grotere betalingsverplichtingen. Soms ging het om landen binnen de Europese Unie, wat geen bescherming tegen de inning bood, hoogstens vertraging voor het CJIB. Plaatsing van de buit buiten de Europese Unie, in Togo, Turkije of Singapore, leverde wel meer bescherming op. Verder werd vergeefs geprobeerd wit te wassen door de buit op de naam van een ander, bij voorkeur een familielid of een 'ex', te zetten. Deze witwaspingen golden juist als aanwijzing van betalingsonwil: dus een grond om lijfswang te vorderen. Dreiging met opsluiting, of zelfs maar een paar dagen in de cel, bleek in een aantal gevallen een duidelijk werkzaam slotstuk van een daaraan voorafgaande inningsprocedure. Bijvoorbeeld: een internationale hasjhandelaar met veilig weggezet vermogen werd een lijfswang van 540 dagen opgelegd. Een daaropvolgende eerste aanbetaling van € 145.700 leidde tot uitstel van tenuitvoerlegging, waarna de resterende betalingsregeling opnieuw niet werd nagekomen. Plaatsing op de aanhoudingslijst, gevolgd door aanhouding en twee dagen cel leidden tot voldoening van de rest van de schuld. Bij vier andere zaken werd een gelijksoortig betalingsgedrag vastgesteld. Wij zijn in ons onderzoek geen gevallen tegengekomen waarin de veroordeelde na een lange ondergane lijfswang alsnog tot betaling overging. Juist een *korte* periode in lijfswang, of de onmiddellijke dreiging daarmee, bleek wel een werkzaam middel te zijn om de veroordeelde te laten betalen.

Overigens was er niet altijd sprake van echte betalingsonwil: in de onzekere financiële wereld van de misdaad is de buit soms al uitgegeven of ontvreemd door de echte 'ex' of mededader. Dit ontslaat de veroordeelde niet van zijn betalingsverplichting, ook al was hij arbeidsongeschikt, woonde hij in bij zijn ouders of in een studentenkamertje, of moest hij rondkomen van een bijstandsuitkering. Dit leidde tot dure en vooral tijdrovende procedures, soms uitmondend in een daadwerkelijke tenuitvoerlegging van de lijfswang, die in dit soort gevallen geen betaling opleverde. We treffen hier veel ongeregelde (zwarte) inkomsten, geen of weinig uitwinbare vermogens en geregeld niet aangegeven verhuizingen aan. Deze veroordeelden lijken in niets op slimme, berekende criminelen die zich in georganiseerd verband bezighouden met misdaad en die op slimme wijze hun criminele winsten weten te verhullen.

Conclusie

Het uitgedragen ontnemingsbeleid gaat uit van hooggestemde verwachtingen die op verschillende wijzen gevoed worden. Afgezien van de media, die vooral aandacht besteden aan zeer rijke misdaadondernemers, spelen hierin officiële kennisbronnen een rol, zoals het IMF. De uitkomsten van ons onderzoek laten een ander beeld zien. In de helft van de ontnemingszaken gaat het om bedragen van minder dan € 3.300, terwijl in 0,3% van alle ontnemingszaken het bedrag boven de € 500.000 ligt. Dit zijn de 'veelverdieners' in de afgelopen zeventien jaren. Het beleid zet om begrotingsredenen in op hoge ontnemingsdoelen, die suggereren dat de grote buit van 'zware jongens' wordt afgepakt, waarbij zij in hun portemonnee worden getroffen. In absolute aantallen wordt het beeld echter bepaald door de 'onderkant' van de soft- en harddrugsmarkt, gevolgd door de vermogensmisdrijven en witwassen, alle met bedragen onder de algehele mediaanwaarde. Beroepsmatige witwasconstructies – zoals regelmatig in de literatuur besproken – zijn wij in ons dossieronderzoek van de ontnemingszaken niet tegengekomen. Dat komt overeen met eerder onderzoek; de spreekwoordelijke 'Meyer Lansky's' zijn niet breed gezaaid. Bij de aangewende pressiemiddelen, lijfswang in het bijzonder, zien we een lange afdoeningsduur en een betrekkelijk gering inningspercentage: het is een laatste redmiddel wanneer betalingsonwil wordt aangenomen. Maar zelfs als laatste redmiddel heeft dit slechts in een beperkt aantal gevallen tot (gedeeltelijke) betaling geleid, en dan ging het vooral om de dreiging of een kortdurende lijfswang van een paar dagen cel. Los van deze kanttekeningen blijft voordeelsontneming op zich een belangrijke vorm van rechtsherstel, al valt moeilijk in te zien welke toegevoegde waarde de bijkomende doelstelling van 'bestraf-fing' door middel van deze maatregel dan nog heeft. Voorkomen moet worden dat door het beleid van bestrafing via de ontnemingsmaatregel andere doelen insluipen die behoren bij de berechting van de hoofdzaak.

Zonder de kleine misdadige elite gering te schatten, hebben we over het geheel niet te maken met een dadergroep die vermogens opbouwt waarmee door ontneming aan 's lands begroting aanzienlijk kan worden bijgedragen. Integendeel: inkomen en vermogen zijn in de misdaadeconomie even scheef verdeeld als in de wettige. Voor de ontnemingsmaatregel is dat niet ter zake: hij straft niet maar herstelt de

toestand van het wederrechtelijk gewin, ongeacht de bijdrage aan de schatkist.

Literatuur

Borgers 2001

M.J. Borgers, *De ontnemingsmaatregel. Een onderzoek naar het karakter en de voorwaarden tot oplegging van de maatregel ter ontneming van wederrechtelijk verkregen voordeel (artikel 36e Wetboek van Strafrecht)*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2001.

Camdessus 1996

M. Camdessus, *Money laundering – The importance of international countermeasures* (The statement at the October 1996 Annual Meetings in Washington D.C. of the IMF's Interim Committee), 1996. Te raadplegen op: www.imf.org/external/np/speeches/1998/021098.htm.

Van Duyne & De Miranda 1999

P.C. van Duyne & H. de Miranda, 'The emperor's clothes of disclosure: Hot money and suspect disclosures', *Crime, Law and Social Change* (31) 1999, afl. 3, p. 245-271.

Van Duyne & Soudijn 2009

P.C. van Duyne & M. Soudijn, 'Gebakken stenen en gebakken lucht', *Tijdschrift voor Compliance* 2009, afl. 3, p. 72-81.

Van Duyne & Soudijn 2010

P.C. van Duyne & M. Soudijn, 'Crime-money in the financial system: What we fear and what we know', in: M. Herzog-Evans (red.), *Transnational criminology manual. Volume 2*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2010, p. 253-279.

Van Duyne e.a. 2009

P.C. van Duyne, M. Soudijn & T. Kint, 'Bricks don't talk. Searching for crime money in real estate', in: P.C. van Duyne, S. Donati, J. Harvey, A. Maljevic & K. von Lampe (red.), *Crime, money and criminal mobility in Europe*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2009, p. 241-274.

Van Duyne e.a. 2014

P.C. van Duyne, W.S. de Zanger & F.G.H. Kristen, 'Greedy of crime-money. The reality and ethics of asset recovery', in: P.C. van Duyne e.a. (red.), *Corruption, greed and crime money: Sleaze and shady economy in Europe and beyond*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2014, p. 235-266.

De Heer-de Lange & Kalidien

2014

N.E. de Heer-de Lange & S.N. Kalidien (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2013*, Den Haag: CBS/WODC/Raad voor de rechtspraak/Boom Lemma uitgevers 2014.

Huls e.a. 2000

F.W.M. Huls e.a. (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2000*, Den Haag: CBS/WODC 2000.

Kruisbergen e.a. 2012

E.W. Kruisbergen, H.G. van de Bunt & E.R. Kleemans, *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Vierde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2012.

Nelen & Sabee 1998

J.M. Nelen & V. Sabee, *Het vermogen te ontnemen. Evaluatie van de ontnemingswetgeving – eindrapport*, Den Haag: WODC 1998.

Quirk 1996

P.J. Quirk, *Macro economic implications of money laundering* (IMF Working paper), IMF, 1996. Te raadplegen op: <http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02901593>.

Reuter 2013

P. Reuter, 'Are estimates of the volume of money laundering either feasible or useful?', in: B. Unger & D. van der Linden (red.), *Research handbook on money laundering*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2013.

Tanzi 1996

V. Tanzi, *Money laundering and the international financial system* (IMF Working paper), 1996.

Unger e.a. 2006

B. Unger, G. Rawlings, M. Siegel, J. Ferwerda, W. de Kruijf, M. Busuioic & K. Wokke, *The amounts and effects of money laundering* (Rapport voor het ministerie van Financiën), 2006. Te raadplegen op: www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2006/02/16/onderzoeksrapport-the-amounts-and-the-effects-of-money-laundering.html.

Unger & Rawlings 2008

B. Unger & G. Rawlings, 'Competing for criminal money', *Global Business and Economics Review*, vol. 10, no. 3 2008, p. 331-352.

Unger e.a. 2014

B. Unger, J. Ferwerda, M. van den Broek & I. Deleanu, *The economic and legal effectiveness of the European Union's anti-money laundering policy*, Cheltenham: Edward Elgar 2014.

Vruggink 2001

J.C. Vruggink, *Gepakt en gezakt. Invloed van de ontnemingsmaatregel op daders* (diss. Leiden), Leiden: eigen beheer 2001.

Walker 1995

J. Walker, *Estimates of the extent of money laundering in and through Australia*, paper prepared for Australian Transaction Reports and Analysis Centre, Queanbeyan 1995.